

STANISŁAW KULPACZYŃSKI SDB

KSZTAŁTOWANIE POSTAW RELIGIJNYCH NA KATECHEZIE

Katecheza jest kontynuacją nauczycielskiej misji Chrystusa powierzonej apostołom w myśl słów: "Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody [...]" (Mt 28, 19). Teoretyczna refleksja katechetyki nad realizacją tej misji dotyczy urzeczywistniania się Kościoła w konkretnym miejscu i czasie, przepowiadania słowa Bożego dla rozwoju wiary, co wiąże się ściśle z kształtowaniem dojrzałej postawy religijnej¹.

Słowo "postawa" jest wieloznaczne. Dynamiczny proces jej kształtowania i zmian, jakim podlega, jest przedmiotem badań psychologii, socjologii i innych nauk i nie powinien być nie znany katechetom.

W niniejszym artykule pragnie się ukazać rzeczywistość postawy religijnej i możliwość jej kształtowania w związku z katechezą. Na podstawie literatury psychologicznej i katechetycznej poda się definicję postawy, ukáže jej zasadnicze elementy składowe, proces powstawania poszczególnych jej komponentów wraz z uwarunkowaniami oraz sposoby zmiany postaw w ramach procesów dokonujących się podczas katechezy. Celem tego syntetycznego ujęcia bogatego zjawiska tworzenia i zmiany postaw religijnych jest ułatwienie katechetom rozumienia struktury i dynamizmów postaw i bardziej świadomego ich formowania.

I. Definicja postawy religijnej

Dla celów katechetycznych nie jest rzeczą konieczną przedstawienie całego wieloaspektowego ujmowania terminu "postawa". Pojęciu temu przypisuje się do dzisiaj odmienne treści, gdyż obejmuje on rzeczywistość bogatą i złożoną². Wystarczy wspomnieć, że w życiu codziennym używa się tego słowa w podwójnym znaczeniu: na określenie postawy fizycznej, czyli

---

¹ G. C. Milanesi. *Integrazione tra fede e vita, problema centrale della pastorale catechetica*. W: *Ricerche di psico-sociologia religiosa*. Roma (PAS) s. 62-63.

² W. Pręczyńska. *Koncepcja postawy w psychologii*. RF 15:1967 nr 3 s. 26.

ułożenia ciała, oraz jako podkreślenie duchowego pozytywnego lub negatywnego odnoszenia się do ludzi, przedmiotów, idei³. W psychologii przyczyna zróżnicowania tkwi natomiast w używaniu tego terminu do opisu różnych stanów psychicznych, i to w ujęciu niejednorodnych koncepcji naukowych⁴.

Wyrazem takiego zróżnicowanego definiowania postaw są ujęcia psychologii z końca XIX w., zwracające uwagę na świadomość wybiórczą (Feré), czas trwania reakcji (L. Lange) i inne elementy, które dzisiaj nazywa się raczej nastawieniami⁵. W tym nurcie mieści się definicja G. W. Allporta, który mówi, że "postawa jest psychicznym i nerwowym stanem gotowości, zorganizowanym przez doświadczenie, wywierającym ukierunkowujący lub dynamiczny wpływ na reakcje jednostki w stosunku do wszystkich przedmiotów czy sytuacji, z którymi jest on związany"⁶. Akcentuje się tutaj przychylną lub nieprzychylną chęć reagowania.

Istnieje także behawioralne ujęcie postawy jako zmiennej empirycznej dającej się zaobserwować, jako "syndrom reakcji zgodnych względem pewnego społecznego przedmiotu"⁷.

Podejście G. W. Allporta, jak i behawiorystów wydaje się zbyt wąsko ujmować postawę. Inne koncepcje postawy można natomiast ująć w pięć różnych grup. Powstają one w zależności od tego, czy akcentuje się w postawie czynnik poznawczy (np. F. N. Kerlinger), emocjonalny (np. J. G. Guilford), motywacyjny (np. T. Newcomb), behawioralny (D. Canpbella) czy aspekt oceniający (D. Katz, D. Rogers)⁸.

Dla katechetyki najbardziej cenne są opracowania W. Prężyny dotyczące postaw, zwłaszcza religijnych⁹. Katecheza bowiem stawia sobie jeden z bardzo ogólnych, lecz ważnych celów: kształtowanie postawy religijnej opartej na zasadzie głoszonej przez Kościół katolicki.

Mówiąc o postawach religijnych należy przypomnieć, że religia to zestaw pewnych praw, norm i przykazań regulujących odnoszenie się człowieka do Boga, np. katolicyzm, judaizm, buddyzm¹⁰. Religijność jest natomiast osobową relacją między człowiekiem a tym uznanym Bogiem¹¹.

³ F. Pełka. *Podstawowe składniki pojęcia postawy*. "Katecheta" 12:1968 nr 2 s. 49-50.

⁴ W. Prężyna. *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*. Lublin 1981 s. 15-16.

⁵ Tamże s. 16-17.

⁶ *Attitudes*. W: *A Handbook of social psychology*. Red. C. Murchison. New York 1935 s. 789-844.

⁷ B. F. Green. *Attitude measurement*. W: *Handbook of social psychology*. Red. G. Lindzey. London 1959 s. 336.

⁸ T. Małdrzycki. *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa 1970 s. 17-19; Prężyna. *Funkcja postawy religijnej* s. 18-19.

⁹ Do wyżej wspomnianych należy dodać: *Intensywność postawy religijnej a osobowość*. Lublin 1973.

¹⁰ Por. I. Pałuszka. *Osobowość a religijność człowieka*. RF 12:1964 z. 4 s. 5-16.

¹¹ Por. W. Kwiatkowski. *Wyniki badań eksperymentalnych z psychologii religii za okres ostatnich lat pięćdziesięciu*. CT 29:1958 f. 1-4 s. 178-266.

Postawa religijna ma takie same komponenty, jak każda postawa psychologiczna w ogóle. Przeżycie religijne nie stanowi bowiem odrębnej funkcji życia psychicznego w tym znaczeniu, aby procesy psychiczne biorące w nim udział zatraciły swój typowy charakter. Życie religijne podlega tym samym prawom, co każde inne zjawisko będące treścią przeżyć człowieka. Wynika z tego, że struktura postawy psychologicznej i religijnej jest analogiczna. Postawa będzie religijna tylko dlatego, że jej przedmiot, ze względu na swoją treść, przynależy do religii.

Omawiana postawa religijna, w zasadniczej swej strukturze, będzie wobec tego postawą taką, jak każda inna, ale będzie miała inny, religijny przedmiot. Czyli p o s t a w a r e l i g i j n a będzie względnie stałym ustosunkowaniem się (intelektualnym, emocjonalnym, wolitywnym i zachowaniowym) jednostki wobec nadprzyrodzoności¹². Z powyższych określeń wynika, że postawa każdego typu zawiera w sobie cztery komponenty dotyczące naszych pojęć i myślenia, emocji i uczuć, naszych pragnień i chęci, naszych sposobów zachowania się.

Każda postawa może mieć swój kierunek, to znaczy może być pozytywna lub negatywna. Każda postawa ma swoją intensywność. Różna może być rola i rozwinięcie poszczególnych komponentów postawy, różna ich złożoność czy zawartość. Postawa, mimo że jest względnie stałym sposobem reagowania wobec swojego przedmiotu, jest jednak dynamiczna – rozwija się i zmienia. Mówi się także o dojrzałości postawy w ogóle; można więc mówić o dojrzałości postawy religijnej.

II. Dojrzałość postawy religijnej

Dojrzałość postawy jest pewnego rodzaju postulatem, wzorcem, ku jakiemu winien zmierzać rozwój każdej postawy religijnej. W religijności trudno mówić w ogóle o osiągnięciu idealnej postawy, gdyż trzeba by doścignąć samego Boga, a to jest nieosiągalne. Chodzi raczej o stałe dążenie; o to, co teologia nazywa "metanoją", czyli stałą chęcią bycia coraz lepszym we współpracy z Bogiem. Dochodzenie do dojrzałości jest procesem złożonym, ciągłym, bez wyraźnego zakończenia, bowiem zawsze można ją doskonalić. Dlatego podaje się tylko pewien zespół warunków, które powinna spełniać dojrzała postawa religijna.

Wspomniany już G. W. Allport wymienia zespół warunków określających pojęcie dojrzałości, które tutaj są ujmowane pod kątem religijności. Oto one:

¹² p r e ż y n a. *Funkcja postawy religijnej* s. 45.

- Samokrytyczność, dobre zróżnicowanie postawy, czyli umiejętność patrzenia na złożone zagadnienia religijności w sposób krytyczny i rozumny. Jest to umiłowanie Kościoła dla jego elementu Boskiego mimo ludzkich wad. Tutaj mieści się również umiejętność odróżniania elementów istotnych od mniej istotnych.

- Autonomiczny i dynamiczny charakter religijnej siły motywacyjnej. Ta siła powinna być niezależna od popędów. Religia ma spełniać rolę mistrza, a nie sługi. Główną sprężyną w ważnych decyzjach powinny być motywy religijne.

- Konsekwentna moralność płynąca z inspiracji wiary. To znaczy, że zasady moralne obejmują wszystkie dziedziny życia. Wiare widać nie tylko w modlitwie, ale i w czynach. Autentyczność wewnętrzna wiary potwierdzana jest czynami zewnętrznymi.

- Wszechstronność i szeroko rozumiane znaczenie życia religijnego. Religia odnosi się do wszystkich aspektów życia. Człowiek religijny próbuje całe swoje życie odnieść nie tylko do drugiego człowieka, lecz i do Stwórcy.

- Integrujący charakter religijności. To taka religijność, która łączy w pewną całość wszystkie nici życia codziennego. Wtedy ma siły, by stać się jednoczącą filozofią życia.

- Heurystyczny charakter religijności. Oznacza to, że religijność nie jest statyczna, skostniała, lecz ciągle poszukująca większego światła łaski, nowych uzasadnień dla swojej wiary. Taka postawa religijna nieustannie poszukuje dla siebie nowego wzmocnienia¹³.

Z analizy powyższych warunków da się zauważyć, że człowiek dążący do doskonałej postawy religijnej uważa Boga za początek, cel i najwyższe dobro dające mu szczęście. Tak rozumiana religia może stać się w kontekście potrzeb psychologicznych człowieka bardzo ważnym elementem jego rozwoju.

To, co zaspokaja potrzeby psychologiczne, zwykle nazywa się wartościami. Człowiek szuka coraz pełniejszej wartości i chce znaleźć sens własnego życia. Dlatego jeżeli filozofią własnego życia staje się religia, to ona dostarcza odpowiedzi na zasadnicze pytanie o sens świata i człowieka. Kiedy jednak jednostka ma niedojrzałą, niezintegrowaną osobowość, to dość często łączy się to z niedojrzałą religijnością.

Przez całe życie człowiek kształtuje w różny sposób swoje postawy religijne. Dzieje się to w bezpośredniej lub pośredniej formie, przez kontakt z ludźmi, przez informacje, przez uczuciowe wzmocnienia, za pomocą nowych pragnień i sposobów zachowania się. Dla katechety bardzo pożyte-

¹³ Tamże s. 46.

czna jest znajomość powstawania zasadniczych komponentów postawy religijnej.

III. Powstawanie komponentów postawy

Mając na uwadze zasadniczą strukturę postawy, można mówić o co najmniej czterech drogach ich kształtowania się. Ten proces może dokonywać się przez:

- przyswajanie do otoczenia (rodzinnego, szkolnego, parafialnego, katechetycznego, koleżeńskiego i in.);
- emocjonalny wpływ pewnego rodzaju doświadczeń radosnych, ale także i traumatycznych;
- procesy intelektualne (nauczanie - uczenie się);
- pracę samowychowawczą¹⁴.

Z powyższego rozróżnienia wynika, że można działać na każdy z komponentów postawy. Głębsza analiza tego zagadnienia może ułatwić katechezie bardziej świadome kształtowanie postaw religijnych w związku z pracą katechetyczną.

1. Powstawanie uczuciowego komponentu postawy

Od tego komponentu najczęściej zaczyna się formowanie postawy u dziecka. Dziecko przeżywa emocje, które uznaje za przyjemne lub nieprzyjemne, i wobec tego kształtują się u niego postawy pozytywne lub negatywne. Tutaj wchodzi w grę nagroda lub kara, przyznawana na skutek oceny dokonywanej przez rodziców czy wychowawców, nauczycieli czy katechetów. Podobne uczucia rodzą uroczystości religijne, tradycja. Wiadomo, że dobrze zorganizowana liturgia niesie ze sobą duży ładunek emocjonalny. Z budzeniem emocji mamy także do czynienia w propagandzie, w wychowaniu, w teatrze, filmie, poezji itp. Pewne pieśni, jak choćby *Boże coś Polskę*, tradycje, jak *Boże Narodzenie*, wywołują szczególnie silne uczucia. Z tego względu odpowiednia organizacja uroczystości religijnych, wyjaśnianie i pogłębianie tradycji, szacunek dla niej, stanowi ważny czynnik kształtowania postaw dzieci i młodzieży na katechezie.

W katechezie dzieci jest wiele możliwości kształtowania emocjonalnego komponentu postawy religijnej. Służą temu między innymi niektóre metody, jak barwne przypowieści i opowiadania z Biblii¹⁵, bogate w emocje zdarze-

¹⁴ Por. Ma dr z y c k i, *ibid.* s. 49.

¹⁵ *Podręcznik metodyczny Bóg z nami*. Pod red. J. Charytańskiego. Cz. 2. Warszawa 1971 s. 261 i in.

nia życia codziennego, metody celebracji¹⁶, socjodramy, montaż audiowizualne o dobrze dobranym obrazie, słowie i muzyce¹⁷. Zarówno w katechezie dzieci, jak i młodzieży elementy uczuciowe są istotne i odgrywają niejednokrotnie decydującą rolę w aktywnym nauczaniu i wychowaniu¹⁸. Odpowiednie ich rozbudzanie i równoważenie jest odpowiedzialnym zadaniem katechety, wymagającym od niego znajomości grupy i doboru najbardziej celowych metod.

Niektóre celebracje liturgiczne i przeżycia związane z kultywowaniem wielowiekowych tradycji religijnych, niosą ze sobą duży zasób szczególnych emocji i subtelnych, religijnych uczuć. Umiejętne kierowanie ich przeżyciem, w dobrze przygotowanej katechezie, staje się "szkołą uczuć" na miarę coraz bardziej emocjonalnie dojrzałych osób.

2. Powstawanie komponentu zachowaniowego

Większość postaw dziecka rozpoczyna swoje kształtowanie się od uformowania działań. W dziecięcej rzeczywistości czynności religijne i życie codzienne są wzajemnie związane¹⁹. Naturalnie jest tu mowa o środowisku ludzi wierzących i praktycznie wyrażających swoją wiarę. W takim środowisku dziecko zwykle najpierw klęka, powtarza modlitwy, chodzi do kościoła, ale mało kiedy rozumie głęboki sens tych czynów. Najpierw jest więc religijny styl zachowania proponowany przez środowisko ludzi starszych, a potem zdobywanie odpowiednich wiadomości i zrozumienia. Najpierw, niemal bezmyślnie, naśladuje dorosłych, a potem, nieraz dopiero na katechezie, dowiaduje się o pełniejszym sensie tego, co wcześniej praktykowało.

Psychologowie i wychowawcy podpowiadają katechetom, że w pierwszych latach katechizacji bardzo ważne jest dostarczanie odpowiednich wzorów zachowania potrzebnych do naśladowania i identyfikacji.

Dziecko małe, przedszkolne, najczęściej w miarę swego rozwoju i społecznego zaangażowania się, zaczyna oceniać świat osób i rzeczy poprzez system wartości uznawany w danym środowisku społecznym. Mechanizm ten opiera się na psychologicznej potrzebie kontaktu człowieka z innymi ludźmi, służącej rozwojowi jednostki i jej dobremu samopoczuciu²⁰.

Wyżej zaznaczono, że powstawanie komponentu behawioralnego, zwłaszcza u dzieci, miewa charakter nieświadomy; dokonuje się na zasadzie przyzwy-

¹⁶ Podręcznik metodyczny do Katechizmu Religii Katolickiej. Pod. red. J. Charytańskiego, W. Kubika. Cz. 1. Warszawa 1976 s. 258-260 i in.

¹⁷ S. Kulpaczyński. *Katecheza wobec środków audiowizualnych*. RTK 25:1978 nr 6 s. 69-83.

¹⁸ S. Kulpaczyński. *Formy aktywizujące katechezy*. RTK 29:1982 nr 6 s. 69-89.

¹⁹ J. Nieuwenhuis. *Gläubige Erziehung*. Düsseldorf 1974 s. 136.

²⁰ Preżyna. *Funkcja postawy religijnej* s. 30.

czajenia i podświadomego naśladownictwa, a podlegają mu szczególnie jednostki o mniejszym stopniu samodzielności.

Dziecko przedszkolne, szkolne i młodzież formują swoje sposoby zachowania się nie tylko pod wpływem rodziny, ale również szerszego środowiska, różnych grup. Grupa społeczna może wywierać presję na swoich członków. Taki nacisk grupy wpływa nie tylko z różnych, przyjętych przez grupę idei, z wytyczonych wspólnych celów, ale bywa też narzucany przez liderów. Presja grupowa wyraża się w społecznej aprobacie, czyli nagradzaniu solidarnych, lub dezaprobatie, łącznie z karą dla krnąbrnych.

Szczególnie silny wpływ na formowanie postaw jednostki mają grupy małe, zwłaszcza tak zwane pierwotne, jak rodzina, koleżeństwo ze szkoły lub miejsca pracy²¹. Rodzina odgrywa tu pierwszoplanową rolę, a wpływ jej na postawy bazuje na skłonnościach naśladowczych dziecka. Oddziaływanie to wzmacnia atmosfera bezpośredniości i duży poziom elementów emocjonalnych. Przyzwyczajenia i poglądy, które formują się w klimacie rodzinnym, głównie w pierwszych latach życia dziecka, mają zasadnicze znaczenie w kształtowaniu się jego późniejszych postaw, zwłaszcza religijnych²².

W miarę rozwoju dziecka wpływ rodziny bywa uzupełniany, a nawet zastępowany oddziaływaniem grup koleżeńskich, katechetycznych, niekiedy związanych z ruchami religijnymi, a także z pracą zawodową. Oddziaływaniu tych grup sprzyjają tworzące się silne więzi interpersonalne, wspólne zainteresowania i cele oraz zaangażowanie uczuciowe. W grupach takich komponent behawioralny otrzymuje pewien wspólny mianownik, objawiający się w podobnym stylu zachowania, w pewnych sytuacjach członków grupy lub wspólnoty. Oddziaływanie wspomnianych środowisk dotyczy nie tylko sposobów religijnego zachowania się, ale przede wszystkim przekazu treści, czyli jest oddziaływaniem na intelekt.

3. Powstanie komponentu intelektualnego

Wiedza o przedmiocie postawy, w tym wypadku o Bogu, stanowi intelektualny komponent postawy religijnej. Znaczenie komponentu intelektualnego jest mniejsze w dzieciństwie, a wzrasta w okresie dorastania. W młodości, poprzez nowe informacje, może rozpoczynać się proces tworzenia nowej postawy. Wiedza może również uzupełniać istniejące postawy lub je korygować. Można tu mówić o tak zwanej funkcji apologetycznej katechezy, czyli

---

²¹ Z. Zaborowski. *Podstawy wychowania zespołowego*. Warszawa 1976 s. 266 nn.; por. R. Mucchielli. *La dinamica di gruppo*. Torino 1970 s. 13-91. Autor przedstawia grupy pierwotne, ich fenomeny psychospołeczne, pogłębiając teoretyczną refleksję bogatymi i ciekawymi ćwiczeniami.

²² Por. J. Wilk. *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie*. Lublin 1987; E. B. Hurlock. *Developmental Psychology*. New York 1955 s. 310.

próbie uzupełniania bądź korygowania niektórych zafałszowanych wiadomości przekazywanych w szkole, rodzinie lub przez środki masowego przekazu. Formowanie coraz bardziej dojrzałej postawy religijnej w dużym stopniu, zwłaszcza w młodości, zależy od jakości i ilości wiadomości katechetycznych. Stąd nie bez racji adhortacja apostołska *Catechesi tradendae* przypomina o konieczności memoryzacji w związku z ewangelizacją i katechizacją (nr 55). Dotyczy to nade wszystko pewnych symboli wiary, od wieków znanych modlitw i fragmentów Pisma świętego, które wskazują fundamenty wiary.

Gdy się mówi o znaczeniu wiedzy w procesie formowania postaw religijnych, warto zwrócić uwagę na ważną okoliczność, jaką jest rodzaj źródła, z którego pochodzą wiadomości. Jeżeli odbiorca uważa, że źródło jest wiarygodne, to informacje są łatwiej przyjmowane i silniej działają na niego. Osoby o umysłach "zamkniętych" kierują się w przyjmowaniu informacji głównie ich źródłem, zaś osoby o umysłach "otwartych" - raczej treścią. Okazuje się także, że osoby niedojrzałe i młodsze bardziej ulegają wpływom opinii większości i indywidualnym autorytetom niż dorosłe²³. Katechizowani wiedzę religijną mogą otrzymać od różnych osób - wierzących lub niewierzących, albo też zdobywać ją własnym wysiłkiem, opierając się na osobistych doświadczeniach. W pierwszym wypadku duże znaczenie ma autorytet Kościoła i osób, które udzielają informacji. Im autorytet większy, tym wiadomości głębiej trafiają do świadomości jednostki i tym większy mają wpływ na formowanie postawy. W drugim ważne są osobiste doświadczenia, szczególnie intensywne - radosne lub traumatyczne.

Interesujące próby badań dotyczące autorytetów, „które stają się wzorami osobowymi dla młodzieży, ukazują, że źródłem ich są kolejno: otoczenie koleżeńskie (32,5%), rodzina (30,5%), postacie z Pisma św. (7,3%), Kościół (5,9%)²⁴. Z osób żyjących najwyższym autorytetem u badanych cieszyły się: papież Jan Paweł II i Matka Teresa z Kalkuty²⁵.

Godny uwagi jest również wpływ wiadomości przekazywanych podczas katechezy lub ich brak na system wartości. Porównanie systemów wartości i dążeń życiowych u młodzieży katechizowanej i niekatechizowanej ujawniło we wszystkich skalach zastosowanego testu (oprócz jednej), że występują

²³ Por. S. M i k a. *Postawy i ich badanie*. W: *Materiały do nauczania psychologii*. Pod red. L. Wołoszynowej. T. 2. Warszawa 1966 s. 391-396. Seria II.

²⁴ M. K a l e t a. *Wzory osobowe katechizowanej młodzieży z techników*. Lublin 1987 s. 50 (ArchBRUL) - Badanie 370 osób za pomocą wypracowania i ankiety.

²⁵ Tamże s. 52.

istotne i bardzo istotne różnice między tymi grupami²⁶. Okazało się, że młodzież katechizowana zdecydowanie akceptuje wartości religijne, co nie występuje u młodzieży niekatechizowanej ($P. < 0.0001$). Niekatechizowani natomiast bardziej aniżeli katechizowani preferują wartości ekonomiczne, polityczne, estetyczne i teoretyczne (wszystkie te wartości uzyskały $P. < 0.001$).

Z formowaniem katechetycznym intelektualnego komponentu postawy religijnej wiąże się również zagadnienie prac domowych i zeszytów. Tutaj bowiem wyraża się i utrwała pewien poziom memoryzacji wiedzy religijnej. Badania wskazują, że katecheci nie zawsze doceniają znaczenie tego elementu w wychowaniu religijnym. Analiza zeszytów (517) z klas V - VIII wykazała, że częstość zadawania była o połowę mniejsza, niż to proponują podręczniki (do katechizmu religii katolickiej); podobnie jest z wykorzystaniem podręcznikowych rodzajów zadań²⁷. Wyniki uzyskiwane podczas analizy katechetycznych prac domowych wykazują duże zubożenie formowania komponentu intelektualnego w postawie religijnej. Dodatkowe obserwacje procesów katechetycznych pozwalają przypuszczać, że to zaniedbanie nie jest uzupełniane wzbogacaniem innych komponentów tejże postawy, co może świadczyć o pewnym zniechęceniu lub kryzysie w pracy katechetycznej. Takie intelektualne osłabienie postawy religijnej ma szczególnie miejsce tam, gdzie zamiast dwu godzin tygodniowo w katechizacji szkół podstawowych realizowana jest tylko jedna. Wtedy brakuje odpowiedniej wiedzy religijnej lub jest ona niepogłębiona, co w rezultacie prowadzi do błędnej interpretacji prawd wiary lub zdarzeń z życia Kościoła. Przy silnym przywiązaniu tradycyjnym i emocjonalnym do Boga i Kościoła może zamiast rozumnej wiary pogłębiać się stereotypowa, przesadnie uczuciowa i niedojrzała postawa religijna.

W związku z katechetycznym formowaniem postaw religijnych można jeszcze w strukturze postawy wyróżnić jeden komponent - woliowy. Komponent ten wydaje się być znaczący w wychowaniu religijnym, choć psychologia w ostatnich latach raczej unikała słowa "wola", posługując się częściej terminami "motyw", "potrzeba" i innymi dotyczącymi dynamizmów uaktywniających zachowanie się człowieka²⁸.

²⁶ L. Krawczyk, *Postawy wartościujące u katechizowanej i niekatechizowanej młodzieży szkół średnich*. Lublin 1981 (ArchBKUL) s. 85 n. - Badania 134 uczniów w wieku 17-19 lat, w tym 76 osób uczęszczających na katechizację i 58 nie biorących w niej udziału. W badaniach zastosowano test: "Zeszyt Postaw wartościujących" G. W. Allporta, P. E. Vernona i G. Lindzey'a oraz listę podstawowych dążeń życiowych wraz z krótkim kwestionariuszem biograficznym.

²⁷ S. Kulpaczyński, *Katechetyczne prace domowe w klasach V-VIII w teorii i praktyce*. RTK 33:1986 nr 6 s. 26. Badano w 1985/86 roku 717 osób, analizując 517 zeszytów katechetycznych według 5 kryteriów. Metodami uzupełniającymi były - ankieta z katechizowanymi i wywiad z katechetami. Autor artykułu dysponuje obecnie materiałem dotyczącym tego problemu w kl. I-IV w zeszytach i wypowiedziach ok. 300 dzieci oraz 150 katechetów.

²⁸ P r e z y n a. *Funkcja postawy religijnej* s. 20, 28 n.

4. Powstawanie komponentu wolitywnego

Wolę należy uznać za podstawową cechę osobowości, a w strukturze postawy za ważny jej komponent. Wola jest "zdolnością do świadomego chcenia, do chcenia z wyborem i do świadomego realizowania wybranej chęci, w przeciwieństwie do natychmiastowej realizacji wrodzonych potrzeb w sposób mechaniczny, obserwowanej w świecie zwierzęcym"²⁹. Wola jest także zdolnością do powściągu pewnych chęci, nieraz pojawiających się w nas z wielką siłą, na które nie dajemy swej zgody, oraz zdolnością do dobrowolnego zmuszania się, do realizacji nieatrakcyjnych chęci, które jednak w świetle rozumu uznajemy za słuszne. W związku z wychowaniem katechetycznym należy pamiętać, że wola jest zdolnością do przewyciężenia zarówno przeszkód w sobie, jak i w świecie zewnętrznym przy realizowaniu świadomych zamierzeń. U człowieka, w kontekście jego różnorodnych działań, wola jest zdolnością świadomej kierowanej aktywności, w przeciwieństwie do nieświadomej i nie kierowanej aktywności małych dzieci i ludzi na niskim poziomie rozwoju czy chorych psychicznie.

W formie komponentu wolitywnego postawy religijnej można rozważyć jeszcze poszczególne jej elementy: zdolność do wysiłku, zdolność do powściągu i do wyboru³⁰.

W życiu dzieci i młodzieży, także w ramach katechizacji, łatwo jest zauważyć zdolność do wysiłku. Jest to pierwszy i zasadniczy warunek wszelkiej aktywności człowieka. Ta zdolność woli jest związana z pędem do rozwoju, do samorealizacji. Ten pęd należy wyzwalać i stymulować już od najwcześniejszych chwil życia dziecka. W ramach katechizacji może on ujawniać się w aktywności werbalnej, w takich czynnościach, jak rysowanie, wycinanie itp.³¹

Większe kłopoty wychowawcze bywają z drugim elementem woli – zdolnością do powściągu, którego częściej niż zdolności do dynamicznego działania brakuje współczesnym dzieciom i młodzieży. Wielokrotnie należy zachęcać do świadomego powstrzymywania się od realizacji jakiejś silnej, ale nie aprobowanej przykazaniami Bożymi chęci. Zdolność woli do powściągu wymaga nie tylko umiejętności wysiłku, ale i pozytywnego ustosunkowania się do osób zakazujących i do wartości, w imię których dane zachowanie jest zakazane. Wiąże się to również z dużym stopniem socjalizacji religijnej.

²⁹ M. Grzywak - Kaczyńska. *Psychologia dla każdego*. Warszawa 1977 s. 160.

³⁰ Tamże s. 160-162; por. K. Obuchowski. *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa 1960; J. Reutt. *Problemy psychologii woli*. Lublin 1971.

³¹ Grzywak - Kaczyńska. jw. s. 160.

Trudno jest również formować w postawie religijnej katechizowanych zdolność do odpowiedniego wyboru. Zdolność podjęcia decyzji w sytuacji ścierania się różnych chęci jest ważnym elementem w pełnej czynności woli. Psychologia behawiorystyczna, ujmując aktywność człowieka według modelu bodziec-reakcja, nie widzi tych problemów i dlatego usuwa je z kręgu swoich zainteresowań. Jednak wiele kierunków psychologii związanej z filozofią i humanistyką zajmuje się problemem woli. Zwraca się przy tym uwagę również na choroby woli, które dzisiaj wiążą się często z różnego rodzaju nerwicami u dzieci i młodzieży³².

W katechetycznym wychowaniu woli ważna jest również świadomość, że wola może być silna i słaba, dobra i zła. Wolę jako zdolność do przeżywania i realizowania różnych chęci możemy rozpatrywać formalnie, niezależnie od wartości tych chęci, a zależnie od ich siły i stopnia integracji. W takim wypadku mówi się o silnej lub słabej woli. Kiedy natomiast rozpatrujemy ją z punktu widzenia oceny moralnej, wtedy mówimy o dobrej lub złej woli. Oczywiście dla wychowawców najbardziej pożądana jest silna i dobra wola.

W formowaniu wolitywnego komponentu postawy religijnej należy dążyć do wykształcenia coraz wyższych poziomów organizacji uczuciowo-dążeniowej. Jednostka o silnej woli zorganizowanej na najwyższym poziomie, to jest wokół wartości ogólnoludzkich, nie popada nigdy w destrukcję, nawet kiedy przeciwstawiają się jej siły zbiorowe otoczenia znajdujące się na najniższym poziomie. "Jednostki o takiej woli pozostają zawsze drogowskazem dla przyszłych pokoleń, bo ich wola oparta jest na prawidłowej hierarchizacji uczuć i dążeń, które zapewniają rozwój ludzkości"³³. Chcąc ukształtować, zwłaszcza u dzieci, silną wolę, trzeba równocześnie kształtować u nich dobrą wolę. Trzeba je poinformować, na czym polega silna, opanowana wola i zachęcać do podejmowania decyzji możliwych do zrealizowania i do bezwzględnego doprowadzenia ich do końca. Niezrealizowanie podjętych decyzji osłabia wolę, zamiast ją wzmacniać. Wyrabia się wtedy fatalny nawyk do łatwego podejmowania decyzji, których się potem nie realizuje. Dlatego tak ważne jest ćwiczenie katechizowanych w ocenie swych zamierzeń i w ocenie rezultatów swych działań. Uczy to ostrożności przy podejmowaniu postanowień w związku z sakramentem pojednania i pracą nad sobą i ujawnia przyczyny poniesionych klęsk przy ich realizacji. Takie ćwiczenia powinny dotyczyć sfery biologicznej i psychicznej człowieka, w tym także życia religijnego.

Pragnienie miłości i przyjaźni, poszukiwanie piękna, dobra i prawdy są właściwe tylko człowiekowi. Człowiek stale szuka szansy spełnienia tych

³² J. O b u c h o w s k a. *Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwowych u dzieci i młodzieży*. Warszawa 1976 s. 77.

³³ G r z y w a k - K a c z y ń s k a, jw. s. 165 n.

ważnych pragnień. W ramach katechizacji docelowo rozwija się postawy wiary, nadziei i miłości. Teologia mówi nam, że są to "dary" i dlatego w tym wypadku praca wychowawcza ma mieć charakter służebny wobec Dawcy oraz wobec katechizowanych, którzy na wezwanie Boże mają stawiać się zdolni dawać własną odpowiedź³⁴. W trakcie wychowania, a potem samowychowania powinna wzrastać wola samodzielnego samopoznania własnej postawy religijnej, jej oceny, kontroli i planowanie stałego dojrzewania³⁵.

Omówione główne komponenty postawy religijnej wzajemnie wpływają na siebie i dobrze, gdy następuje ich integracja. Jednak postawy integrują się niekiedy tylko zewnętrznie, a nie wewnętrznie. Dla postaw religijnych bardzo ważne jest wewnętrzne integrowanie i dojrzewanie, o którym już była mowa. Integrowanie postaw ma swój związek z różnymi sposobami ich utrwalania.

IV. Utrwalanie postaw

Postawy stanowią względnie stały sposób postępowania, reagowania i zwykle zmiernają do samoutrwalania się. Występuje bowiem u człowieka, mimo wszystko, tendencja do zachowania zgodności między przekonaniem i działaniem. Można przy tym wyróżnić pewne czynniki, które utrwalają postawy, i są one ważne w procesie katechetycznego wychowania.

1. Utrwalanie przez zapamiętywanie

Człowiek zapamiętuje wiadomości, sytuacje i odtwarza je przy odpowiednich okazjach. Nie czyni tego jednak w sposób bierny, jak "płyta gramofonowa", lecz w zależności od stanu swojego organizmu, zmysłów, temperamentu, potrzeb, postaw. Obserwacje wykazują, że lepiej pamięta się to, co jest zgodne z postawami. Dlatego człowiek o silnej postawie religijnej zwykle zapamiętuje lepiej treści religijne niż np. polityczne³⁶.

2. Utrwalanie przez refleksyjne myślenie

Okazuje się, że na sposób myślenia zwykle też najbardziej oddziałują postawy, a dopiero potem atmosfera emocjonalna i logika. Myślenie jest więc zgodne z postawami. Dlatego czytuje się książki raczej zgodne z postawami,

³⁴ R. Tonelli. *Un itinerario per educare alla fede i giovani d'oggi*. "Note di pastorale giovanile" 15:1981 nr 2 s. 7-13.

³⁵ S. Kulpaczyński. *Samowychowanie*. "Seminare" 1979 s. 195-213.

³⁶ Ma drzycki, Jw. s. 68-77.

z wyznawanym światopoglądem. Pewne luki w myśleniu uzupełnia się także zgodnie z własnym systemem postaw. Tak też interpretuje się dopływające do nas wiadomości i nieraz bardzo mocno broni przed przyjęciem myśli, które nie są zgodne z naszymi postawami³⁷.

3. Utrwalanie przez działanie

Zewnętrzna strona postawy stanowią działania, nasze postępowanie. Określone postawy powodują charakterystyczne działania; powtarzając działania, w pewien sposób utrwalamy postawy. Zdarza się jednak, że praktyki religijne nie wypływają z pozytywnych postaw religijnych. Nieraz bowiem postawa jest jeszcze niepełna lub jest w stanie rozpadu. Wspomniano już, że dziecko zwykle najpierw praktykuje, a potem dopiero wypracowuje świadomą, uzasadnioną postawę wiary. Jest też rzeczą godną uwagi, że gdy postawa jest już w stanie rozpadu, np. jakiś człowiek już w swoich przemyśleniach opowiedział się za niewiarą, to jednak elementy zachowaniowe mogą jeszcze u niego funkcjonować dłużej; czyli jednostka może już nie wierzyć, ale jeszcze wykonuje pewne praktyki religijne. Z tego względu należy uważnie oceniać religijność konkretnego człowieka czy nawet grupy ludzi.

W człowieku występują często postawy silniejsze i słabsze. Jeżeli jednostka ma ustaloną hierarchię postaw, to zwykle nie dochodzi do konfliktu, lecz działanie jednostki będzie zgodne z postawą dominującą. Możemy wtedy mówić o bardzo potrzebnej w katechezie harmonii wiary z życiem³⁸.

Należy także dopowiedzieć, że z postawami negatywnymi łączą się zwykle: agresja, bunt, unikanie. Jeżeli zatem wierzący o niedojrzałej postawie religijnej będzie rozmawiał z niewierzącym na tematy ich różniące, zwykle pojawia się agresywność, bunt lub ucieczka od takich sytuacji. Z postawami pozytywnymi natomiast częściej wiąże się zachowanie konformistyczne, zaangażowane, a nawet pełne poświęcenia. Czyli mając pozytywną postawę religijną, można dojść do działań ofiarnych zgodnych z taką postawą, a więc do świętości.

Katechezie jest również potrzebna świadomość, że utrwalenie postaw religijnych dokonuje się przez wysiłki indywidualne oraz wspólnotowe – eklezjalne. Znając strukturę postawy i możliwości jej utrwalania, trzeba wiedzieć, że jest jeszcze wiele czynników, które decydują o rozwoju postaw i ich kształcie. Dobrze, gdy katecheta szukając sposobów zmiany postaw w kierunku coraz bardziej dojrzałych religijnie, pozna aktualne ich uwarunkowania.

³⁷ Tamże s. 77-88.

³⁸ T o n e l l i. Jw. s. 12.

V. Uwarunkowania postaw religijnych

Kształtowaniu prawidłowych postaw w ogóle, a religijnych w szczególności, nie sprzyjają obecnie następujące czynniki³⁹:

- 1. Czynniki biologiczne, do których można zaliczyć tzw. akcelerację, doprowadzającą do dysproporcji między rozwojem fizycznym a psychicznym. Przejawia się to między innymi w nadmiernej ruchliwości dzieci i młodzieży, w seksie. Sprawia to szybsza dojrzałość fizyczna przy braku dojrzałości postaw, uspołecznienia i samodzielności życiowej.

- 2. Czynniki demograficzne ukazują ostatnio ilościową przewagę młodzieży w społeczeństwie (1/3 ludności na świecie ma mniej niż 30 lat) i dużą ich migrację, co uniemożliwia objęcie jej opieką wychowawczą, w tym także katechetyczną i sprzyja samowoli.

- 3. Czynniki cywilizacyjne - takie, jak ciągłe przemiany społeczeństwa na wierzących i niewierzących, partyjnych i bezpartyjnych sprzyjają powstawaniu postawy niezaangażowanej, rezygnacji z wysiłku. Oddziaływanie środków masowego przekazu bywa okolicznościowe, powierzchowne, tendencyjne, nie wyzwajające aktywności; dlatego nie sprzyjają one formowaniu się dobrych postaw religijnych⁴⁰.

- 4. Czynniki społeczne, a wśród nich praca zawodowa wielu kobiet uniemożliwiająca opiekę nad młodym pokoleniem, brak więzi społecznej między domownikami, niezaspokajanie potrzeb uczuciowych i społecznych dzieci i młodzieży, delegacje rodziców związane z pracą zawodową, a także wczesne negatywne doświadczenia religijne i moralne oraz przykre przeżycia młodocianych prowadzące niekiedy do poważnej patologii społecznej⁴¹.

- 5. Czynniki wychowawcze - związane z psychologią, pedagogiką i katechetyką. Młodzi ludzie są często pozostawieni sami sobie wobec problemu sensu życia. Szkoła proponuje rozwiązanie połowiczne i niepewne. Nie zawsze przedstawia prawidłowo psychologicznie i wychowawczo wartości, dla których warto żyć, i celowość wewnętrznych wysiłków człowieka, co mogłoby pomóc w wychodzeniu z egzystencjalnego zagubienia. Nawet tak codzienna sytuacja, jak posiadanie przez młodych ludzi, jeszcze mało odpowiedzialnych, swoich pieniędzy, powoduje rozrzutność i łatwe formowanie się postawy konsumpcyjnej. Szkoła i sala katechetyczna mogą być środowiskami rodzącymi nerwice przez złe metody wychowawcze - liberalizm, rygo-

³⁹ J. Bohucl. *Źródła postaw moralnych współczesnej młodzieży*. Prace pedagogiczne UŚ. Katowice 1972 nr 1 s. 7-21.

⁴⁰ R. Pomianowski. *Obraz współczesnej młodzieży w Polsce i jej religijność*. W: *Młodych problemy. Katecheza w służbie młodzieży*. Pod red. K. Miślaszka. Warszawa 1986 s. 1-43.

⁴¹ Cz. Cekiery. *Z problematyki młodzieży nieprzystosowanej (Kontestacja, alkoholizm, narkomania, samobójstwo)*. W: *Młodych problemy* s. 56-83.

ryzm, niekonsekwencja. Katecheza prowadzona nudnie, bez należytego aktywizowania katechizowanych, bez przemodlenia i pogłębienia, bez kontaktu z rodziną i nie ożywiona duchem wiary oraz odpowiedzialności chrześcijańskiej może poważnie utrudniać kształtowanie dojrzałych postaw religijnych.

Analizując grupy negatywnych czynników kształtowania postaw religijnych należy doszukiwać się w nich warunków sprzyjających rozwojowi. Wolno w czynniku biologicznym, czyli w szybszym dojrzewaniu młodzieży, dojrzeć możliwość szybszego wprowadzenia jej w coraz to poważniejsze życiowe i religijne zadania. To, że 1/3 ludności świata jest młoda, może przyspieszyć nowy styl rozwoju religijności, wyrażający się między innymi w różnych młodzieżowych ruchach religijnych. Środki masowego przekazu czynią współczesny świat jednym wielkim domem i mogą ułatwić zjednoczenie się większości wierzących ludzi, przynajmniej w kwestii obrony najważniejszych praw człowieka.

Rozważając wyżej wspomniane grupy czynników zauważamy, że postawy ulegają różnorodnym zmianom.

VI. Sposoby zmiany postaw

Ukształtowana i utrwalona postawa religijna jest zasadniczo odporna na zmianę. Stanowi ona wtedy ważny element osobowości jednostki, dużą jej wartość⁴². Osoba jest zżyta z takim właśnie sposobem reagowania i niełatwo z niego rezygnuje. Czuje się nawet zagrożona we własnym bezpieczeństwie i godności. Istnieją jednak pewne źródła powodujące zmiany postaw. Najogólniej możemy mówić o przemianach w samej osobowości, a także w oddziaływaniach ze strony środowiska zewnętrznego.

Rodzina lub grupa powoduje zmiany postaw w różny sposób - nagrodą bądź sankcją moralną lub materialną. Wiadomo również, że zmiana środowiska, zwłaszcza przez młodych ludzi, może powodować zmiany postaw.

Poza czynnikami zewnętrznymi zmiana może dokonywać się w samej osobowości, czemu sprzyja zwłaszcza wiek dojrzewania i młodości. Pojawia się typowa dla tego okresu refleksja, zaczynają działać nowe siły (m.in. popęd seksualny), rozwija się potrzeba samodzielności. Niekiedy powoduje to dużą dezintegrację dotychczasowych postaw. Dezintegrację postaw w tym okresie można nazwać dezintegracją pozytywną⁴³, ponieważ pewne przemiany osobowości oraz trudności w kształtowaniu postaw powodują integrowanie człowieka na wyższym poziomie, doskonalą go wewnętrznie. Ta dezintegrac-

⁴² P r e z y n a. *Funkcja postawy religijnej* s. 46.

⁴³ K. D a b r o w s k i. *O dezintegracji pozytywnej*. Warszawa 1964.

ja, czyli zmiana postaw, może być wewnętrzna i zewnętrzna. Bywają też przypadki bardzo gwałtownej zmiany postawy. W życiu religijnym takie sytuacje nazywamy nawróceniami. Ktoś może także nagle zerwać z nałogiem – paleniem, alkoholem. Pismo św. podaje taki przykład nagłego nawrócenia Szawła w drodze do Damaszku (por. Dz 9, 1–13).

Psychologowie, obserwując zmiany postaw u różnych ludzi, zauważają pewne prawidłowości, których znajomość ułatwia ich formowanie⁴⁴.

VII. Niektóre prawidłowości zmiany postaw

1. Osoby z dominacją elementów poznawczych, ale posiadające postawy niezbyt zintegrowane, zmieniają się często przez myślenie, przez to, że ktoś im coś wyjaśnił, uzasadnił. Wolno wnioskować, że postawa z dominacją komponentu intelektualnego zmienia się na drodze myślenia. Dotyczyć to może często katechezy młodzieży i dorosłych, zwłaszcza osób "filozofujących".

2. Osoby mające postawy słabe, niezintegrowane i ze słabo funkcjonującym komponentem intelektualnym zmieniają zwykle postawy przez bierne przystosowanie do środowiska. (Ilustracją takiej sytuacji może być powiedzenie – "Panie Boże, jakiegoś mnie stworzył, takiego mnie masz, ja tu nic nie wymyślę, ale jakoś przeżyć muszę").

3. Osoby o postawie słabo zintegrowanej, ale z bardzo rozwiniętymi elementami emocjonalnymi i uczuciowymi, często mogą zmieniać postawy pod wpływem oddziaływań na uczucie. Tworzenie właściwego nastroju odgrywa ważną rolę w formowaniu postaw takich osób. Dla nich trzeba się troszczyć o odpowiedni styl nabożeństw w kościele, przeżyciowe formy katechezy i poprawną estetykę w sposobie głoszenia słowa Bożego.

4. Osoby o postawach silnie zintegrowanych zwykle niełatwo poddają się zmianom. Sytuacja tych ludzi jest czasami niebezpieczna, gdyż postawy ich mogą się stać skostniałe, a przez to nie sprzyjają rozwojowi dojrzałej religijności. Czasami wychowanie religijne, oparte na bardzo silnym autorytecie i karze, utrudnia rozwój sumienia i przejścia z religijności dziecięcej, niedoskonałej, do dojrzałej.

VIII. Wnioski katechetyczne

1. Należy rozwijać własną osobowość i osobowość katechizowanych, ponieważ dojrzała osobowość jest podstawą dojrzałej religijności i odwrotnie. Intensywna postawa religijna sprzyja formowaniu się bardziej zintegrowanej

⁴⁴ Ma dr z y c k i, Jw. s. 110–116.

osobowości, stanowi istotny element ogólnego światopoglądu, ułatwiając odnajdywanie sensu życia, pomaga lepszemu przystosowaniu psychologicznemu i społecznemu oraz sprzyja formowaniu się większej odporności na sytuacje frustracyjne⁴⁵. Katecheta nie powinien zapominać przy tym, że inicjatorem i głównym realizatorem spotkania kształtującego postawy katechizowanych jest sam Bóg.

2. Trzeba starać się poznawać, rozumieć i traktować personalistycznie każdego człowieka przez uwzględnianie płci, wieku, rodzaju szkoły, przez uszanowanie jego odrębności, przez dialog raczej niż narzucanie swojego zdania oraz wprowadzanie metod umożliwiających dyskusję podczas katechezy i dawanie świadectwa dobrych postaw religijnych⁴⁶.

3. Katecheta winien starać się przekazywać całą prawdę Bożą. Podstawowy zasób wiadomości, jeśli ma kształtować dojrzałą postawę religijną, powinien być memoryzowany. Trzeba jednak wypośrodkować między wymagającą pewnego systematycznego wysiłku możliwością zapamiętywania a potrzebą rozwoju pozostałych komponentów postawy religijnej.

4. Przekazując nową treść należy zwrócić uwagę, czy jest ona zgodna z dotychczasową postawą, czy niezgodna, czy też obojętna. Przy postawie negatywnej należy najpierw wytworzyć u odbiorców pozytywne nastawienie wobec treści. Pomaga w tym odpowiedni nastrój, atmosfera szczerości i zaufania. Utrwalone negatywne postawy trzeba stopniowo poddawać w wątpliwość, zachęcać do nowych poszukiwań, wykazywać możliwość wykształcenia nowej postawy, w tym wypadku prawidłowej postawy religijnej oraz jej wartość⁴⁷. Należy starać się najpierw poznać hierarchię wartości katechizowanych i potem próbować ją właściwie ustawiać. Przy tym ważna jest też forma, w jakiej przekazuje się informację. Decydujące znaczenie mogą mieć pozornie błahe elementy katechezy: język, styl, składnia, tempo mowy, siła, barwa głosu⁴⁸. Podczas pracy nad postawami młodzieży i dorosłych należy zaniechać podawania od razu gotowych rozwiązań. Lepiej jest wspólnie do nich dochodzić, nie rezygnując jednak z animatorskiej roli katechety.

5. Korzystne jest tworzenie małych grup, *ecclesioli*, bo wtedy łatwiej o rozwój postawy. Trzeba aranżować współpracę i integrować działalność różnych grup w zakresie katechizacji, jak i całej pracy duszpasterskiej⁴⁹.

⁴⁵ P r e z y n a. *Funkcja postawy religijnej; t e n ż e. Intensywność postawy religijnej* s. 145-153.

⁴⁶ T. P s z c z o ł o w s k i. *Umiejętność przekonywania i dyskusji*. Warszawa 1974 s. 68.

⁴⁷ K. T i l m a n n. *Jak mówić z młodzieżą o Bogu*. CT 1967 fasc. 4 s. 226-228.

⁴⁸ M a d r z y c k i, Jw. s. 172 n.

⁴⁹ Trzy ostatnie wnioski (3, 4, 5) wynikły z dyskusji w różnych grupach katechetów na temat ich postaw i można je potraktować jako uwagi dotyczące troski o formację intelektualną i ascetyczną.

6. Przed katechezą należy dbać o rozmowę z Najlepszym Katechetą i Pierwszą Katechetką⁵⁰, czyli polecić Bogu nadchodzące spotkanie i jego konkretny temat. Pożądana jest stała otwartość na słowo Boże, które niejednokrotnie jest najpierw skierowane do katechetów, a przez nich do innych. W przygotowaniu katechezy trzeba stale szukać pomocy nie tylko katechetów, ale i dobrych psychologów, socjologów i pedagogów przez spotkania z nimi oraz czytając ich publikacje.

7. W czasie katechezy konieczne jest stworzenie atmosfery pogodnego skupienia przez umiejętne stawianie problemów i wspólne szukanie ich rozwiązania. Korzystne jest tworzenie wspólnot, małych podgrup, by móc łatwiej je rozwijać, integrować i usamodzielniać, używając przy tym języka komunikatywnego. Katecheza powinna być przeprowadzona w atmosferze modlitwy, z dużą troską o indywidualny i wspólnotowy rozwój. Powinna zachęcać do twórczości i coraz większej chrześcijańskiej odpowiedzialności.

8. Po katechezie dobrze jest poddać się samokrytycznej refleksji i umieć dziękować Najlepszem Katechecie za zaszczytny udział w Jego misji. Trzeba koniecznie korygować konspekty przeprowadzonych katechez, ubogacając je nowymi doświadczeniami. Wskazane są życzliwe kontakty z rodzicami w celu wspierania ich oraz dokształcania w zakresie wychowania i katechizowania, gdyż oni są pierwszymi katechetami swoich dzieci. We wszystkich tych wysiłkach należy wskazać na optymizm religijnej, chrześcijańskiej postawy. Najkrócej mówiąc – należy katechizować religijnie dojrzałą postawą, ponieważ postawa rodzi postawę, zgodnie ze znanym powiedzeniem: "Z jakim przestajesz – takim się stajesz"!

FORMING RELIGIOUS ATTITUDES AT CATECHESSES

S u m m a r y

The paper deals with problem of religious attitudes, their structure and dynamism of development which is to facilitate catechists their forming. The definition of the term "attitude" was first presented in accord with behaviourists, and then in five different approaches, and eventually in line with W. Prężyna, as a constant relationship of an individual with the

⁵⁰ *Adhortacja apostołska Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła Katolickiego o katechizacji w naszych czasach.* Warszawa 1979 s. 73.

supernatural. The paper presents G. W. Allport's criteria of religious maturity (self-criticism, autonomy, consequence, versatility, and its integrative and heuristic character).

It has been pointed out that the creating of the components of attitude may occur in the following four ways. The paper discusses such components as: emotional, behavioural, intellectual and volitive. They are discussed in view of catechetical work and taking into consideration some results of empirical research.

It has been proved that attitudes persist through the process of memorizing, thinking and acting. The whole process is conditioned by biological, demographic, civilizational, social and educational factors.

Then, while discussing the ways changing attitudes, it has been pointed out that there are four regularities in psychologists' observations.

The paper ends with some catechetic conclusions, first of a general character, and then of a formative and ascetic character.